

EFTIMIE MURGU LA ACADEMIA MIHĂILEANĂ

DE

IOAN OPREA

Este semnificativă preocuparea școlii românești, chiar în secolele în care se caracteriza prin provizorat și discontinuitate, pentru studiile filozofice. Fără a putea susține un dialog pe teme filozofice și fără a putea impune filozofi, cultura noastră veche nu a fost lipsită de spirite filozofice care se preocupau de probleme de metafizică și etică. (Logica era de altfel un obiect de învățămînt obișnuit). Dar filozofia din școli nu se predă în limba română, cugetările învățaților nu se legau în sisteme, fie ele și eclecticice, și filozofia de doctrină avea o răspîndire socială redusă chiar în rîndul păturii culte. Iluminismul, manifestat la noi în forma cea mai caracteristică prin Școala ardeleană, va susține pentru prima dată în mod programatic imperati-vele de a se difuza filozofia și știința europeană la români și de a se realiza aceasta în limba națională.

În Moldova, la Iași, programul Seminarului de la Socola prevede încă din 1812, printre disciplinele de învățămînt, filozofia. Doctorul în filozofie și medicină Vasile Popp, chemat pentru a o preda, este nevoit însă să se întoarcă curînd în Transilvania. La Școala vasiliană de la Trei Ierarhi, înființată în 1828, era înscrisă printre disciplinele de predat în românește și logica. Dar predarea filozofiei în limba română în Moldova se va realiza, în adevăratul înțeles al cuvîntului, odată cu înființarea Academiei Mihăilene, creație, în mare parte, a neobositului Gh. Asachi și a luminatului mitropolit Veniamin, cu sprijinul domnitorului Mihail Sturza¹.

Noua școală superioară avea încă în programul inițial prevăzută, printre disciplinele de bază, filozofia. În 1832, în „Publicația” care se dădea în vederea înființării unei academii, care să fie continuatoarea tradiției vechiului așezămînt de la 1640, se prevedea un post de profesor de filozofie, care urma să predea logica, metafizica, etica și dreptul naturii. Pentru ocuparea acestui post este chemat bănușeanul Eftimie Murgu, absolvent al facultăților de filozofie și drept la Universitatea din Pesta și continuator, în idei, al Școlii ardelenice.

Murgu sosește la Iași în noiembrie 1834, dar, deoarece clădirea noii Academii nu era terminată, își deschide cursul, la 20 noiembrie, la Școala vasiliană de la Trei Ierarhi². Activitatea sa la Academia Mihăileană va dura pînă în 1836 cînd, datorită unor neînțelegeri, pleacă la București, unde este numit temporar profesor de logică și drept roman la Colegiul de la Sf. Sava, dar va demisiona și de aici în 1839 și, în urma descoperirii mișcării revoluționare de la 1840, este expulzat din Muntenia³.

¹ Informații ample în legătură cu înființarea și funcționarea Academiei Mihăilene se găsesc la V. A. Urechia, *Istoria școlilor de la 1800–1864*, București, 4 vol., 1892–1901, vol. I și II *passim*; A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară din Iași cu ocazia împlinirii a cincizeci de ani de la înființarea învățămîntului superior în Moldova*, Iași, 1885; *De la Academia Mihăileană la Liceul național*, Iași, 1936.

² Vezi V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 267 și 296; A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 148; Emil Diaconescu, *Eftimie Murgu, profesor la Academia Mihăileană*, în „Iașul literar”, 12 dec. 1956, p. 104–109; *id.*, *Cărturari ardeleni în învățămîntul din Moldova*, în „Tribuna”, 20 oct. 1966, p. 1 și 6; *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979.

³ Vezi G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 60 ș.u.

Cursul de filozofie predat de Eftimie Murgu la Academia Mihăileană a însemnat nu numai începutul predării acestei științe înalte în limba română în Moldova (în Muntenia începutul îl făcuse tot un învățat de peste munți, Gh. Lazăr), ci și pătrunderea sistematică a filozofiei universale moderne de factură kantiană și triumful pe baze moderne al terminologiei filozofice în limba națională.

Potrivit programelor, la facultatea de filozofie urmau să se predea, în anul întâi: introducerea în filozofie, istoria filozofiei, logica și metafizica pură, iar în anul al doilea: metafizica aplicată și filozofia morală⁴. Din documentele vremii, reiese că numărul auditorilor era foarte mare și, desigur, Murgu a avut o influență decisivă asupra cursanților săi. Cursul lui a trecut și la Seminarul de la Socola unde logica tradusă de el era „paradosită” de Andrei Teodorescu⁵.

G. Bogdan-Duică a identificat în ms. 136 de la Biblioteca Academiei R. S. România logica lui Murgu, pe care comparând-o cu lucrarea lui Joannem Imre, *Amicus foedus cum experientia*, Pestini, 1830, ajunge la concluzia că profesorul bănățean a tradus din această lucrare până la partea a treia consacrată metafizicii aplicate⁶. În studiul *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*⁷, G. Ivănescu notează că a identificat și la Biblioteca Centrală Universitară din Iași un manuscris conținând cursul lui Murgu (trei caiete, mss. III 15, III 16, III 17). Această lucrare se mai află, în întregime sau parțial, și în manuscrisele din fondul Bibliotecii Academiei înregistrate sub cotele: ms. 594, ms. 1 802, ms. 3 089, ms. 4 473. Manuscrisele 136 și 4 473 conțin însemnări care atestă că acest curs a fost scris la Seminarul de la Socola și tot de aici provine, desigur, și cel din ms. 3 089, precedat de o *Gramatică moldav-română*, pe care N. A. Ursu a atribuit-o lui Ioan Alboteanu⁸.

Dintre toate manuscrisele care conțin cursul lui Murgu, cel existent la Biblioteca Centrală din Iași⁹ are câteva particularități care-l diferențiază de celelalte. Acesta este singurul, se pare, care vine din imediată apropiere a profesorului bănățean; el este cel mai vechi (are menționat pe copertă anul 1834/5 și în interior 1834) și corespunde prin datare șederii lui Murgu în capitala Moldovei. Această concluzie se desprinde și din existența unor particularități lingvistice bănățene, printre care, cea mai evidentă, este formarea condiționalului cu auxiliarul în forma *reaș* (*riam trebui*, II, 73^v, *riam putea*, II, 74^v, *riam fi putut*, II, 74^v). Pe de altă parte, acest curs este și cel mai complet și reflectă în mai mare măsură oscilațiile începutului.

Ideile filozofice conținute în cursul predat de Eftimie Murgu sînt de orientare raționalistă cu evidentă inspirație criticistă; Kant este de altfel foarte des citat. Dar teoria filozofului din Königsberg este preluată în interpretarea lui Krug, și Imre se folosise, mai ales în logică, și de lucrările lui Storchenau, Bachmann și Schutze. Deși unele din manuscrisele lui Murgu au fost avute în vedere de cei care s-au ocupat de istoria culturii și filozofiei românești, în comentariile care s-au făcut se discută, aproape exclusiv, ca despre un simplu manual de logică¹⁰. Se trece astfel cu vederea faptul că, tot pe urmele lui Kant, logica era prima secțiune a filozofiei, sau, așa cum se afirmă în curs, „Filosofia formală”, *formal* fiind întrebunțat aici în accepțiunea kantiană de „care ține de structurile intelectului și rațiunii”. În logică sînt cuprinse foarte multe probleme de gnoseologie, mai ales cele legate de posibilitățile cunoașterii, facul-

⁴ Indicii asupra disciplinelor filozofice predate de învățatul bănățean se găsesc în certificatul eliberat absolventului Vasile Popescu Scriban. Acest *Atestat* a fost publicat în volumul Eftimie Murgu, *Scrieri*, ediție îngrijită cu o introducere și note de I. D. Suciu, București, 1969, p. 441—442.

⁵ Ms. 527 de la Biblioteca Academiei R. S. România conține un registru al episcopului Melchisedec, în care, la anul 1837, se menționează acest lucru. Vezi și Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași (1803—1903)*, București, 1904, p. 73, nota 1.

⁶ G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 62—63. Fragmente din cursul cuprins în acest manuscris au fost publicate în ediția de *Scrieri*, îngrijită de I. D. Suciu (p. 553—572).

⁷ Apărut în volumul *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, București, 1956, p. 171—204; v. p. 174. Vezi și Emil Diaconescu, *Manuscrisul cursului de filozofie al profesorului Eftimie Murgu*, în „Iașul literar”, 6 iunie 1957, p. 118—119.

⁸ N. A. Ursu, *Gramatică românească a lui Ioan Alboteanu*, în LR XIII (1964), p. 44—54.

⁹ Cele trei caiete care conțin cursul sînt intitulate astfel: ms. III 15: *Anul I Filozofia, I Introducere, II Din Istori* [ia] f [ilosofiei], III *Analitica, 1834/5*; ms. III 16: *Partea a doua Metodica*; ms. III 17: *Partea [a] II-a a filozofiei teoretice. Metafizica*. (În continuare cele trei manuscrise vor fi notate prin I, II și III).

¹⁰ Vezi Anton Dumitriu, *Istoria logicii*, București, 1975, p. 1 057; *Istoria filozofiei românești*, I, București, 1972, p. 209.

tatea gândirii, formarea noțiunilor, judecăților și raționamentelor, precum și (pe urmele logi-cilor scolastice, în prelucrarea lui Bachmann), un interesant capitol despre semne, procesul desemnării și întrebuintarea termenilor. Un asemenea capitol, precum și subcapitolul consacrat inducției dovedesc unele depărtări de direcția lui Kant.

Logica predată de Murgu are structura manualelor moderne, fiind alcătuită din două părți: Analitica și Metodică. Partea a doua se ocupă cu probleme de metodologie precum definiția, diviziunea, demonstrația etc. În această secțiune, și mai ales în capitolul despre definiție, se observă importante elemente din *Organonul* lui Aristotel. Foarte pe larg sînt tratate unele din problemele și limitele cunoașterii, cauzele erorilor și mijloacele înlăturării lor, etapele cunoașterii științifice, criteriul adevărului, felurile cunoștințelor.

Metafizica, adică partea a doua a „filosofiei teoretice“, este în mare măsură tributară orientării krugiene, bazată pe prelucrarea unor principii din filozofia lui Kant. Sub aspectul răspîndirii ideilor filozofice la noi, de mare însemnătate sînt capitolele introductive, adică în-cursiunea în istoria filozofiei, care precede întregul curs și istoria logicii, ca prezentare a contri-buțiilor din acest domeniu. Fără precedent ca extindere în cultura noastră¹¹, această prezen-tare selectivă dar edificatoare a curentelor și doctrinelor filozofice a contribuit la crearea unei baze istorico-teoretice importante în pregătirea cursanților.

Murgu preia din cartea profesorului său demonstrațiile după care filozofia este funda-mentul tuturor celorlalte științe, arată, în concordanță cu opiniile exprimate și de Hegel, că, la orientali, filozofia se amesteca cu religia și mitologia: el nu vizează însă o demarcație între metafizică și doctrina religiei, dar laicizarea filozofiei are în cursul său numeroase puncte de sprijin. Peste aproape un deceniu August Treboniu Laurian va face saltul decisiv în această direcție.

Arătînd că în abordarea problematicii filozofice va fi „raționalist“, Murgu preia criticile aduse de Kant și de urmașii săi idealismului (de fapt spiritualismului) notînd că „idealismul aduce scandalul înțelegerei cei de comun“ (III, 100°), adică este în năconcordanță cu datele oferite de cunoașterea sensibilă, obiectivă. Nu este însă acceptată nici ideea kantienilor care pune în locul obiectelor înăscutul sau aprioritatea. Pentru înlăturarea erorilor se recomandă o permanentă „trează și înțăleaptă îndoire“ (II, 37^v), adică o prudentă manifestată în maniera îndoielii carteziene iar nu a celei negativiste a scepticilor. O idee însemnată, cu largă circulație mai ales după Lock și Condillac, este aceea a cunoașterii comune (sensibile) ca punct de plecare în cunoașterea filozofică și științifică.

Cînd discutăm despre o traducere sau o prelucrare, cum este și cazul cursului predat de Murgu, nu trebuie pierdut din vedere că ideile aparțin autorului după care s-a făcut traducerea sau prelucrarea, în cazul de față lui Joannem Imre. Ar fi greșit însă să nu se precizeze că, departe de a fi un act întîmplător, traducerea sau prelucrarea presupune o opțiune a celui care o face. Murgu și-a ales lucrarea nu numai care-i stătea la îndemînă, ci și pe cea pe care o considera utilă. Iar utilitatea ei izvoră cel puțin din două caracteristici: era de nivel european din punctul de vedere al conținutului și era scrisă în limba latină, putîndu-i astfel oferi modele imediate pentru crearea termenilor românești corespunzători. Învățăutul bănățean s-a străduit să împămîntenească ideile predate, să integreze și propriile cugetări, iar unde aceasta nu era posibil, în Logică mai ales, măcar prin exemplificări să se refere la realități naționale. Astfel se dau exemple de judecăți precum: *Unii moldoveni sînt buni patrioți* (I, 144^v), *Toți academi-cienii moldoveni sînt Iași* (I, 145^v), *Știu nu cred că prin Iaș curge Bahluu* (II, 61^v).

Oricîte merite i-am atribui însă în problema prelucrării ideilor filozofice, valoarea cursu-lui său constă, în primul rînd, în aceea că, pentru prima dată în Moldova, în sălile Academiei Mihăilene, filozofia se preda în limba națională. Cursul fiind bazat pe unul din cele mai abstracte sisteme filozofice și cu o cuprindere foarte largă din punctul de vedere al istoriei disciplinei, cerea și posibilități de expresie adecvate. Dar, în vremea în care preda profesorul bănățean, limba română literară nu dispunea de vocabularul tehnic necesar, nu avea bogăția terminologică cerută de precizia și proprietatea exprimării și sintaxa ei nu realizase încă modelele necesare unei exprimări concise, fluente și elevate. Efortul lui Murgu pentru înlăturarea acestor impe-dimente a fost extrem de mare, lucru probat mai ales de mulțimea mijloacelor de care s-a folosit pentru învingerea neajunsurilor.

Terminologia filozofică întrebuintată este în cea mai mare parte de natură neologică, învățăutul român introducînd, în multe cazuri pentru prima dată în cultura noastră, termenii necesari și, de foarte multe ori, în forma pe care o avem și astăzi. Dacă în terminologia lo-gicii exista o oarecare tradiție, pe baza modelelor anterioare după greacă sau latină, pînă la el nu

¹¹ La E. Poteca numărul curentelor filozofice discutate este mai redus.

existau cei mai mulți termeni referitori la interpretarea realității, procesul cunoașterii și metodologia cunoașterii și la doctrinele și curentele filozofice¹². El a dublat termenii neologici, ori de câte ori a fost posibil, prin calcări mai vechi, propuse de D. Cantemir, S. Micu și E. Poteca, i-a tradus, glosat sau explicat, în așa fel încît textul să fie cît mai inteligibil pentru cursanți. Cantemir întrebuințase foarte des procedeul calcării: *neam* „gen“, *pricină* „cauză“ etc. alături de unele neologisme: *fenomen*, *logică*, *materie* etc.¹³. Multe din aceste elemente lexicale se întîlnesc și la Murgu, dar adesea în locul calcărilor apar numai termeni neologici (cum este cazul lui *ființă* „esență“ la principele moldovean, dar *esență* III, 147^r; la profesorul bănățean). Samoil Micu întrebuința alături de neologismele *absolut*, *condiție*, *dilemă*, *experienție*, *speriință*, *formă*, *idee* etc. și calcările *fire* „natură“, *hotărîre* „definiție“, *pricină* etc.¹⁴. Cu E. Poteca¹⁵, Eftimie Murgu are în comun o serie de calcări: *cuvîntălor*, *estime*, *înțelegire*, dar mai ales neologisme: *eclectic*, *metafizică*, *metod*, *necesitate*, *panteism*, *simbol* etc. și un mare număr de elemente lexicale care la profesorul de la Sf. Sava aveau forme grecizante (*critiriu*, *sistimă*, *scopos*), forme care apar, uneori, și în cursul lui Murgu. De remarcat că, deși evită crearea de noi calcări, necesitățile inteligibilității l-au silit pe Murgu să propună uneori, alături de neologisme, calcări; astfel, pentru *transcendental*, introdus ca atare (în forma *transfendental* I, 56^r, III, 13^r), întîlnim și *mai pe sus de iscusință* (III, 1^r), adică „dincolo de experiență, de cunoașterea obiectivă“ și *pe sus șburători filozofi* (I, 67^r), adică „filozofi care cercetează obiectele supra-sensibile“. În general, în cursul de la Academia Mihăileană, sînt rare situațiile în care o noțiune filozofică este exprimată numai printr-un singur cuvînt (mai ales cînd acesta este un calc) sau o singură formă (cînd acesta este un neologism).

Edificatoare pentru efortul lui Murgu de a găsi termenul potrivit în exprimarea unei realități și de a fi în același timp înțeles, sînt propunerile pentru „rațiune“: *socoteala*, *cuvîntul sau rația* (II, 17^r), *socotință* (*ratio*) (I, 12^r); *minte* (III, 147^r). Ultimul termen (*minte*) apare însă și cu semnificația „facultatea de a gândi ca unitate a intelectului și rațiunii“ (I, 21^r), pentru „intelect“ întrebuințînd calcul *înțelegire* (I, 11^r). Corespunzător, pentru „rațional“ avem: *rațional* (I, 13^r), *socotincios* (I, 13^r), *cuvîntăreț* (III, 128^r), *socotelnic* (III, 33^r), *mintesc* (II, 42^r).

Interpătrunderea dintre nou și vechi se manifestă, pe terenul terminologiei filozofice, variat în cursul profesorului de la Academie. Probabil și după modelul limbii germane, unde există un paralelism *-ung, -keit/-tion, -ităt* în formarea substantivelor abstracte (de la adjective), Murgu se folosea de sufixul *-ime* alături de *-itate*: *raționalitate* (I, 8^r, II, 15^r), *probabilitate* (II, 62^r), *universalitate* (I, 66^r) etc., dar: *obiectivime* (III, 103^r), „obiectivitate“, *subiectivime* (III, 103^r), „subiectivitate“, *suflețime* (I, 9^r) „spiritualitate“, *lucrătorime* (III, 58^r); dar și *activitate* III, 59^r). Limba germană poate fi invocată și în cazul formei *moralic* (III, 11^r; < germ. *moralisch*); forme ca: *apodictic* (II, 46^r, III, 124^r), *categoric* (I, 146^r), *practic* (III, 45^r), *problematic* (I, 83^r) sînt întrebuințate curent de Murgu, alături de *dogmaticesc* (I, 52^r), *logicesc* (I, 87^r) etc., formații care însă sînt mai degrabă luate din opera înaintașilor, la profesorul bănățean manifestîndu-se evident preferința pentru sufixul *-ic*, după lat. *-icus* și germ. *-isch*. Adjectivele în *-alnic* (*gheneralnic* I, 159^r, *idealnic* III, 97^r, *materialnic* I, 102^r) sînt dublate de cele în *-al* (*gheneral* II, 44^r, *ideal* III, 52^r, *material* III, 52^r). La fel stau lucrurile cu variaanta *-arnic*: *particularnic* (I, 116^r), *particular* (I, 107^r); în cazul lui *-elnic* însă atașarea lui la cuvînte vechi nu mai asigură aceeași alternață: *singurelnic* (I, 116^r), *simțelnic* (I, 11^r) „sensibil“, *voințelnic* (I, 129^r) „voluntar“. Productivitatea încă mare a sufixului *-nic* a făcut posibilă forma *leginic* „legic“ (I, 203^r, II, 49^r) de la *lege* + suf. *-inic*.

Importanța decisivă pentru terminologia filozofică folosită de Eftimie Murgu la Academia Mihăileană a avut modelul latin, realizîndu-se astfel în practică ideile despre cultivarea

¹² Doar Eufrosin Poteca înaintea sa, în traducerea lucrării lui Heineccius, mai făcuse în acest sens un salt comparabil.

¹³ Vezi P. Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, 1972, p. 148–160; id., *Calculul lingvistic ca procedeu de creare a terminologiei filozofice la Dimitrie Cantemir*, în LR XV (1966), p. 3–12.

¹⁴ Vezi Elena Toma, *Din începuturile terminologiei filozofice românești*, în volumul colectiv *Unitate și diversitate în România, 11. Lexic de cultură*, București, 1976, p. 54–78; I. Lungu, *Meritele lui Samuil Micu în problema creării terminologiei filozofice românești*, în „Cercetări filozofice“ II (1955), nr. 4, p. 301–310; Marin Ștefănescu, *Filosofia românească*, București, 1922, p. 113–118.

¹⁵ Heineccius, *Filosofia cuvîntului și a năravurilor adevă Loghica și Etica*, [trad. de] Eufrosin Dimitrie Poteca, Buda, 1829.

limbii ale revoluționarului bănățean. Superioritatea față de contemporani este evidentă, școala înaintașului său Paul Iorgovici avind prin el pe cel mai strălucit reprezentant. Murgu adaptează majoritatea neologismelor de origine latină în forma pe care o avem și astăzi. Astfel, lat. *-(f)io*, *-(f)ionis* > rom. *-(f)ie* : *afirmație* (I, 146^r), *concluzie* (II, 96^v), *contradicție* (I, 165^v), *negație* (I, 146^r), *observație* (II, 78^v) etc. (*divizie* II, 12^v, *rație* I, 12^v, III, 21^v se vor fixa însă cu *-(f)iune*). Adjectivele în *-iv* sînt curente : *afirmativ* (I, 119^v), *intuitiv* (III, 21^v), *negativ* (I, 119^v), *subiectiv* (II, 31^r). În adaptarea adverbelor se adoptă uneori forma latinească în *-e* (moștenită în limba noastră numai în cazul adverbului *bine*) : *obiective privind-se* (II, 71^r), *privită subiective* (II, 75^v)¹⁶, dar cele mai frecvente sînt derivatele după modelul vechi în *-icese*. Terminologia referitoare la curentele și doctrinele filozofice este cea pe care o avem și astăzi. Murgu a dat forma adecvată sufixelor latinești *-ismus*, *-istus*, *-ianus* și *-icus*, reducîndu-le la *-ism*, *-ist*, *-ian* respectiv *-ic* : lat. *criticismus* > rom. *criticism* (I, 58^r), lat. *criticus* > rom. *critic* (III, 11^r), lat. *kantianus* > rom. *kantian* (III, 15^r), lat. *idealistus* > rom. *idealist* (III, 91^r) etc.

Mulțimea termenilor introduși în perioada imediat următoare anului 1830, prin lucrările de filozofie, între care cursurile lui Murgu au o importanță deosebită, a făcut ca în limba noastră să se creeze de timpuriu posibilitatea derivării cu sufixe neologice. Prin activitatea lui Eftimie Murgu la Academia Mihăileană din Iași s-au răspîdit în Moldova nu numai ideile filozofice care circulau atunci în Europa, ci și mijloace adecvate pentru a le exprima. Urmîndu-l la catedră, alt învățat de peste munți, moșul Petre Câmpeanu îl va continua în ambele planuri.

Eftimie Murgu, pe urmele reprezentanților Școlii ardelenne, dar în concordanță cu opiniile care prindeau tot mai mult teren și în Principate, s-a manifestat ca un adept al ideilor latiniste, idei care în viața socială urmăreau să trezească conștiința națională a românilor, iar în viața culturală să bazeze procesul de modernizare pe valorificarea fondului latinesc al limbii noastre și pe împrumuturi din limba latină. În perspectiva timpului, trebuie subliniat că ideea latinității și orientarea limbii noastre (mai ales ca limbă a științei și filozofiei) spre izvorul latinei savante (atît de bogat și de pedant prelucrată de dezbaterile scolastice și limbă obișnuită a operei științifice din Europa civilizată), au fost cele mai fecunde și mai utile culturi române, asigurîndu-i unitate și continuitate pînă în zilele noastre. Se realiza astfel, pe de o parte, modernizarea și unificarea limbii naționale de cultură, valorificîndu-se plenar fondul lexical moștenit și, pe de altă parte, contrapondera necesară față de alte influențe, care tocmai înlăturau condițiile formării unei limbi literare moderne. Trebuie amintit aici că unele intenții expansioniste s-au slujit de promovarea francezei ; Academia Mihăileană și Colegiul de la Sfîntul Sava s-au desființat practic tocmai prin înlocuirea limbii române ca limbă de predare cu franceza. Din altă perspectivă, pe baza elementelor de vocabular slave, unii conchideau că românii sînt slavi ; dacă s-ar fi promovat influența unei limbi moderne, n-ar fi putut apare în istorie pretenția poporului care vorbea acea limbă că sîntem măcar rudele lui sărace ? Cert este un lucru, în lumina dreptului natural, pe care latinistii îl cunoșteau atît de bine, numai de la părinți moștenești, de la restul, chiar și de la frați, împrumuți, și ridicarea unor pretenții este oricînd posibilă. Apoi, în ciuda unor exagerări, promovarea limbii latine n-a însemnat niciodată disprețul pentru limba poporului, înlocuirea ei, ci numai cultivarea ei.

Cînd cultura și știința românească se caracterizau prin discontinuitate și disarmonie, și cînd slabele lumini din secolele trecute nu puteau oferi o platformă pentru prea multele imperative ale modernizării, recurgerea la maiestatea culturii latine, la limba lui Ovidius, Horatius, Cicero și Caesar, nu putea avea decît efectul tonic al mindriei și stimulentei practice al avîntului. Dacă astăzi noi putem privi lucrurile altfel, aceasta se datorează și muncii neobosite a acestor eroi ai luptei cu ignoranța. Acum cultura noastră își are propriile tradiții cu proprii oameni de cultură de nivel european, care, în prima jumătate a secolului trecut, se numeau Lazăr, Laurian, Cipariu, Heliade, Bălcescu. Între ei, această flacără a românimii bănățene, Eftimie Murgu.

¹⁶ Procedul va fi utilizat mai mult de T. Cipariu și S. Bărnăuțiu.